

BYSKIFTE OCH BYALAG FÖRE LANTMÄTERIET:

De skiftesförhållanden och de sidor av byorganisationen, som nedan efterfrågas, tillhöra tiden före storskifte eller laga skifte. Byarna voro då i regel präglade av medeltidslagarnas bestämmelser om solskifte. Men frågan är huruvida ett regelrätt solskifte verkligen genomförts och i vad mån andra skiftesförhållanden kunnat göra sig gällande. En översiktlig jämförelse med solskiftets principer kan lämpligen göras genom att besvara så utförligt som möjligt frågorna 1 - 9 nedan. Vid delning av dödsbo ha ålderdomliga skiftesmetoder kunnat leva kvar inemot sen tid. Sådana metoder böra i detta sammanhang även upptecknas. Jämför frågelistorna M 75 Om nybygge, skattläggning och skifte samt M 83 Mantal, nummer i by och skifteslag.

1. Stod gårdstomtens storlek i ett direkt förhållande till andelen i byägorna? Vad är "rätt tomt"? Hur voro tomterna ordnade utefter bygatan (en eller två rader) och hur var tomtens bredd mot bygatan fixerad? Vad menades med byamålet? Enligt vilken annan norm kunde tegarna i inägorna fördelas? Förekom det att även utägorna fördelades enligt byamål eller annan norm? Ex.: Vid arvskifte ha tegarna i inägorna, så vitt man vet, alltid fördelats så, att var och en av arvingarna fått en del på vart och ett av de ställen där forna ägaren haft åker eller slog. De togo teg om teg för att det skulle bli full rättvisa ifall jordmänen var olika på olika ställen (Solleröns sn). I regel voro gårdarna placerade å ömse sidor om vägarna inom byn. Tomtens bredd kunde vid vägen vara utmärkt med en rånknapp - en i marken nedslagen träpåle (Älvdalens sn). Vid "örtugadelningen", som 1734 övergick Skålby (Skultuna sn), följdes landslagens bestämmelser om solskifte, men vid sidan därav tillämpades på en del ängar dels årsbyte, dels efterdelning av gröda.

2. Blevo gårdstomternas läge i byn bestämmande för den inbördes följden mellan tegarna? Vem tog första tegen i ett visst skifte? Den vars tomt låg längst i sydost? Med en enkel skiss över tomternas läge i byn och de tillhörande tegarnas läge i ett visst skifte, kan det inbördes förhållandet lätt angivas. Tagelott?

3. Hur bestämdes tegarnas bredd? Tog man direkt de mått, som tomterna angåvo och överflyttade dem på skiftet i fråga, som skulle indelas i tegar? Kunde samma gård sålunda få flera tegar med fixt mellanrum i samma skifte? Eller mätte man skiftets bredd och delade denna efter den proportion varje gård hade i gårdarnas sammanlagde byamål? Hur förfors med gårdstomten? Ex.: En av arvingarna fick ensam gårdstomten. De övriga fingo åker i stället för andel i gårdstomten. I regel gjorde man så att en arvinge fick gårdstomten i byn, en annan gårdstomten i ett åkerfåbodställe och var det ytterligare någon arvinge som skulle ha gårdsplats fick han anlägga en ny sådan (Solleröns sn). Man tog även hänsyn till tegens läge i förhållande till väg, om sådan fanns i närheten. Låg den ena ändan av en lång och smal teg mot en väg, så delades den, trots sin form, längs efter (Mora sn).

4. Hur jämkades och gavs ersättning åt den, som ej fick fullt mål i

ett skifte? Har man reserverat en jämkningsteg, en fyllnadsslog? Ex.: Vid arvsskifte hände det att det gick ojämt med tegarna så att lotterna ej blevo lika stora. I sådant fall tog man en teg till jämkningslott, av vilken var och en fick den areal som fattades i hans lott (Solleröns sn).

5. Hur förfor man, då åkertegarna delats så många gånger, att ej ytterligare delning var praktiskt genomförbar? Ex.: Man plögade, där så kunde ske, genom ägoutbyte med någon granne sammanföra tegarna. Dock har förekommit att en släkt ägt en smal åkerremsa, en annan den intill liggande åkkerrenen samt en tredje släkt en på åkkerrenen växande sälj (Älvdalens sn).

6. Vem hade skiftesvitsord (rätt att påkalla skifte) i den gamla byn? Hade varje delägare i byn oberoende av innehavets storlek skiftesvitsord? Stridigheter i samband med förslag om solskifte?

7. Kunde omskifte ske, om man funnit skiftet olämpligt eller orättvist?

8. Hur uppskattades tomterna (efter öretalet, attungar, utsäde i tunnor och spann)? Har jordrevning och värdering av gårdarna skett för fastställande härav? Vad skulle läggas till grund för beräkningen av skatterna? Minnen om företagna skattevärderingar?

9. Vad är särskilt att märka beträffande arvsskifte i äldre tid? Har man i praktiken räknat med brorsdel och systerdel? Rättan att börda?

10. Funnos i byn gårdar av olika jordnatur (skatte, krono, frälse)? Ecklesiastiska och andra boställen? Ex.: I gagnefsbyarna funnos nästan uteslutande gårdar av skatte-natur. Dock funnos här och där någon äng eller åker, skänkt till kyrkan av fromma ägare, t.ex. Prästänget i Gårda (Gagnef sn).

11. I vilken utsträckning var byn avrösad från grannbyarna? Ägosammanblandning med andra byar? Gemensamma beten på flera byar? Hur regleras nyttjanderätten för odelade skogar och allmänningar? Ex.: Man kan antaga att gränserna mellan byarna varit bestämda även om de flesta jordägarna i socknen var för sig hade ägor i de flesta av socknens byar. Betet var gemensamt för hela socknen, men i praktiken hade varje fäbodställe sitt bestämda betesområde att utnyttja vid vallning, fastän gränserna mellan dessa ej voro markerade på något sätt (Solleröns sn).

12. Hägnadsskyldighetens ordnande mellan byar? Om byar mötas i åker eller äng? Om betesmark och skog mötas? Tvister? Hägnadsskyldighetens ordnande inom byn? Var och en svarade för stängslen omkring sina kittar, och där två ägare möttes, stängde hälften var. När medelgårdar (stängslen mellan de små inhägnaderna) började försvinna, så att endast gärdesgårdarna mot utmarken voro kvar, företog man s.k. rodgårdarev, varvid gärdesgården delades upp mellan jordägarna efter vars och ens areal inom hägnaden (Solleröns sn).

13. Huru många åkergården hade byn? Vilket skiftesbruk tillämpades vid odlingen i byn, i fäbodarna (ensskifte, tvåskifte, treskifte)? Ex.: Vid brukningen användes tvåskiftesbruk, ett år träda, ett år kornsädd. Som åkertegarna voro blandade om varandra, måste man enas om att på samma år som grannarna träda eller beså åkertegarna som stötte ihop (Marieby sn). All åker besåddes årligen, någon läggning till vall förekom aldrig. Man ömsade allt efter tillgång till utsäde med råg, korn och blandsäd

(Älvdalens sn). I fäbodarna tillämpades ej samma bruknings sätt som i byn. Där sådde man igen med timotej, tåtel m.m. och lät åkern ligga i linda 3 år, varefter man bröt upp. Vanligen sådde man igen på nybrytningen och lät det ånyo ligga i linda i 3 år efter havren. Men om man ej sådd höfrö i nybrytningssåden, då måste man ha det öppet i 3 år, så att det blev 6 årigt i stället för 4 årigt bruk.

14. Vad hörde ytterligare till inägorna förutom huvudgårderna? Förekommo särskilda lindor? Kåltäppor? Ex.: I södra delen av Näsets by var ett större kålrotsland beläget. Här funnos många kålsängar. Det var icke endast näsbor utan även folk från ett flertal andra byar som här hade sin kålsäng (Älvdalens sn).

15. Redogör för kalvtäppor, svinvallar, svinstad och deras nyttjande. Ex.: Förutom de tillfälliga svinvallarna, trädesåkrarna, som voro inom samma hävd för hela byn, fingo svinen gå på bygatorna, som voro väl inhägnade med husväggar, gärdesgårdar och grindar. I Bäsna by i Gagnef sn fanns en gemensam undantagsmark invid byn. Den kallas ännu Svinvallen fastän den nu är gemensam skogsmark (Gagnef sn).

16. Redogör för gemensamma grustag, brunnar, smedjor, badstugor, kölnor och andra småhus eller anläggningar till gemensamt bruk för alla eller vissa inom byalaget. Ex.: Till gemensamt bruk ha av två eller flera grannar uppförts torkstugor, rior, Brunnar ha förr varit mycket sällsynta, då det varit mycket gott om präktiga källor. Dessa ha emellertid varit gemensamma för flera gårdar (Älvdalens sn). Badstugor anlades vanligen gemensamt av en byklase. Någon gång anlades den av ett eller ett par hushåll och utlånades mot avgift pr. dygn (Gagnef). Smedjor byggdes vanligen av en två eller tre personer. Pust, stöd och tänger voro samfällda. Kol fick man skaffa sig själv (Gagnef sn).

17. Hur ordnades med fäbodandelarna? Förblevo skog och beteshagar odelade och till gemensamt bruk för byalaget? Ex.: Betena i skogen torde ha ansetts som gemensamma eller som det heter i en rättshandling från 1300-talet, kreaturen ha fått gå "klöv om klöv". Detta hindrade inte att olika byalags vallpojkar kommo i gruff, om deras får- och gethjordar råkade varandra i skogen. Det inträffade så sent som då upptecknaren vallade getter och får på 1880-talets första år. Fäbodlagen hade sina av ålder bestämda lötgångar som dock kunde sträcka sig in på andra fäbodlags områden, där det låg så till. Mellan socknar förekom ibland att medelgård stängde, såsom mellan Gagnef och Ål (Gagnef sn).

18. Voro ängar och lindor odelade? Hopängar? Hur delades ängshöet? Efter byamål? Slåttern på byns gemensamma slåttermarker försäljes på auktion? Beskriv i detalj fördelningssätten med lottdragning, markering av hässjor etc. Ex.: När ängarna och myrslogarna delats mellan arvingarna så ofta, att ytterligare delning ej gärna kunde äga rum, överenskom man om att slå var sitt år - att åras eller slå årums (Älvdalens sn). För fjärdsmännen i Oxberg och Gopshus fanns en gemensam s.k. fjärdsmanssloge i Gopsängarna. De slogo den gemensamt. Därvid gjorde de i möjligaste mån lika stora kammor och valde dem i tur och ordning. Oxbergsfjärdsman skulle ha dubbelt så många kammor, så att han valde två gånger, medan den andre bara valde en gång (Mora sn). Slåttern på byns gemensamma vägar såldes årligen på auktion, varvid byföreståndaren var auktionsförrättare (Mora sn).